

نکات اساسی پرورش تیزهوش در خانواده (۲)

ناصرالدین کاظمی حقیقی

در شماره قبل «هوش» و «عقل» و توجه به تیزهوش مورد بحث قرار گرفت. در این بخش «تعبیر تیزهوشی» و ابعاد گوناگون آن و «نحوه تشخیص» و... بحث ادامه می‌یابد.

۱- تعبیر «تیزهوشی» دارای یک اساس روایی است

پیش از آنکه در متون کهن ادبیات غنی فارسی، واژه «تیزهوشی» استعمال شود، برای نخستین بار، مترادف آن در مضامین عالیه روایی و نقلی اسلام به کار برده شده است. در کتاب شریف «غررالحکم» که جمع‌آوری سخنان آسمانی حضرت مولی‌الموالی امیرالمؤمنین علیه آلاف التحیه و الثناست، تعبیر روایی «تیزهوشی» بیان گردیده است.

«بالادب تشحذ الفطن»^۱

«همانا جز این نیست که با ادب، زیرکی‌ها و هوش‌ها، تیز می‌گردند.»

«شحذ» در لغت به معنای تیز کردن، اتلاق می‌شود. و «فطن» جمع «فطنت» به معنای زیرکی و هوش است. گویا هوش و زیرکی همچون یک کارد قابل تیز و کندشدن است. بنابراین به نظر می‌رسد که منشأ چنین تعبیری (تیزهوشی) در تاریخ ادبیات فارسی و کاربرد آن به منزله یک اصطلاح علمی (در روان شناسی)، جوامع و متون روایی و نقلی مکتب مبین اسلام است. با توجه به بررسی‌های مقایسه‌ای ما از حیث مفهوم پردازی و تخصیص اصطلاحات، در هیچ یک از تعبیر علمی موجود در زبانهای گوناگون، نظیر چنین تعبیری چنان که در متون اسلامی و به تبع آن در ادبیات فارسی اتلاق گردیده، استعمال نشده است، حتی تعبیر عربی آن نیز، چنین نیست: «المتفوق» به معنای فرد بلند مرتبه و عالیه است.

تعبیر «تیزهوشی» با این توصیف، اساس و پایه نیرومند نقلی و روایی دارد: «شحذ الفطن» بر این اساس، هر گونه تبیین و تفسیر و شناخت از چنین افرادی (نخبگان) باید با عنایت دقیق به دلایل چنین تعبیری، انجام گیرد. این که هوش و زیرکی ابزاری است که می‌تواند به بریدن چیزها یاری دهد. توصیف مزبور نشان‌دهنده آن است که تفسیر سرعت و شتاب از «تیزی» چنان که در ترکیب «تیزهوشی» به کار رفته است، باید مورد بازنگری واقع شود.

محتوای روایت شریفه، علاوه بر آن، بیانگر آن است که اگر عاملی، سبب افزایش تیزی و برش و تقویت زیرکی و هوش شود، پس از جنبه‌های وراثتی، «ادب» فرد است، چنان که در گفتار پیشین ذکر گردید.

۲- تیزهوشی در ابعاد گوناگونی گسترده‌گی دارد

«تیزهوشی» به معنای وسیع اصطلاحی، علاوه بر توانایی فوق‌العاده و برجسته در یادگیری و شناخت توأم با ویژگی‌هایی در ابعاد نگرشی، انگیزشی، شخصیتی، ذهنی، رفتاری، و حتی جسمانی است.

علائق گسترده و نیازهای خاص نظیر: کنجکاوی، پیشرفت علمی، خودگردانی، قوام و پایداری انفرادی، تعاون، کمال و تعالی جویی، نظم، امنیت و سرگرمی‌های خاص از خصایص انگیزشی تیزهوش است.

در حوزه توانایی‌های ذهنی و شناختی، وسعت اطلاعات، ادراک سریع، توجه فوق‌العاده، تفکر قیاسی خاص، حفظ، قضاوت مستقل، وحدت ذهنی، انعطاف فکری، بینش و سازماندهی شناختی ویژگی‌های تیزهوش را تشکیل می‌دهند.

صداقت، ثبات خلقی، شوخ طبعی، خوش بینی، هیجان پذیری، خودکفایی در امور، احساس مسئولیت، و محبوبیت، برخی از صفات شخصیتی تیزهوش می‌باشند. در قلمرو رفتاری افرادی تیزهوش، فعالیت فوق‌العاده، تحرک برتر، سازگاری اجتماعی برجسته و توانایی قابل ملاحظه کلامی، بارز است.

ویژگی‌های نگرشی تیزهوش را خود باوری مثبت، انتقاد از خود، موضع درونی نظارت، اسناد درونی خود سنجی و کفایت خود تشکیل می‌دهد. افراد تیزهوش از لحاظ جسمانی، از سلامتی قابل ملاحظه، نیرومندی و رشد پیش‌رس برخوردار می‌باشند. اما آنچه که خصایص مشهود و محوری نخبگان را تشکیل می‌دهد، فهرستی است که به کوشش برخی از نظریه پردازان فراهم و عرضه شده است:

- هوش‌بهر افراد تیزهوش حداقل معادل ۱۳۰ است.
- در مقایسه با همسالان، نگرش منفی کمتری نسبت به مدرسه نشان می‌دهند.
- تقریباً نیمی از آنها، قبل از شروع مدرسه، توانایی مطالعه و خواندن را دارند و ۲۰ درصد آنها قبل از ۵ سالگی به این توانایی نایل می‌شوند.
- نیمی از آنها توسط والدین به عنوان توانمند در حساب و ($\frac{7}{10}$) آنها به عنوان توانمند فوق‌العاده در موسیقی گزارش می‌شوند.
- به طور کلی در هر سنی، توانایی برجسته‌ای، بروز می‌کند. علاقه به یادگیری و خواندن، درک و فهم سریع، کنجکاوی اشباع‌ناپذیر، اطلاعات وسیع، حافظه نیرومند، تکلم زودرس، وسعت دایره لغات، ترجیح همبازی‌های مسن‌تر، حوزه‌های این توانایی فوق‌العاده را تشکیل می‌دهند.
- آنها دوست دارند در تمام زمینه‌های موفقیت، قوی باشند. مشابهت‌ها و همسانی‌های آنان از لحاظ توانایی‌ها، کمتر از افراد عادی است.
- از سن خودشان، توانایی تحصیلی بیشتری بروز می‌دهند.
- در مقایسه با غیرتیزهوشان، به جنبه‌های انتزاعی، تجسمی و تصویری، علاقه بیشتری نشان می‌دهند؛ مثل شرکت در بحث، ادبیات و نمایشنامه و کمتر به موضوعات علمی، تمایل نشان می‌دهند، نظیر شیوه نویسنده‌گی، خیاطی، و هنرهای دستی. اما تفاوتی در ورزش و بازی دیده نمی‌شود.
- ابراز عقاید آنها بیشتر است؛ ($\frac{7}{10}$) تا ($\frac{9}{10}$) اوقات آنها، صرف جمع‌آوری اشیاء، تشکیل مجموعه‌های ویژه، به خصوص در حوزه‌های علمی می‌گردد.
- مطالعات آنها، طیف وسیع‌تری دارد: علوم، تاریخ، شرح حال، سفرنامه، آداب و رسوم باستانی، قصه‌های کهن، قصه‌های علمی، شعر، نمایشنامه، و کمتر سرگذشت‌های ماجراجویانه، افسانه‌ها، و داستان‌های احساسی را می‌خوانند.^۱
- فهرست کوتاه‌تری از این توصیف را می‌توان به دست داد که به وسیله روانشناسان عرضه گردیده است:
- دایره لغات پیشرفته‌تر از سن
- علاقه پیش‌رس به کتابها و مطالعه
- توانایی مطالعه زودرس، خودآموزی در مطالعه در سنین ۲ تا ۳ سالگی
- مطالعه و خواندن به طور مستقل و انفرادی
- مطالعه سریع و بازخوانی ساده اطلاعات واقعی اساسی
- درک سریع روابط اثر - مؤثر (سبب - مسبب)
- سطحی عالی از کنجکاوی که با «چطور» و «چرا» سؤال می‌شود
- لذت از معاشرت و به سر بردن با بزرگ‌ترها و افراد مسن‌تر
- پیگیری علایق و جمع‌آوری اشیاء

- بذل توجه طولانی بر طبق سن
 - منطبق کردن خود با موازین و ملاکهای عالی
 - پختگی و رشد در بذله گویی و شوخ طبعی بر طبق سن
 - ترجیح قایل شدن برای چیزها و تجارب نو و رقابت آمیز
 - نگهداری اطلاعات
 - تعالی در طرح ریزی، حل مسئله، تفکر انتزاعی در مقایسه با همسالان
 - توانایی تعمیم سریع از اصول و جستجو و پیگیری شباهتها و تفاوتها
 - دارا بودن خزانه وسیع غیر عادی از اطلاعات درباره تنوعی از موضوعات
 - گرایش به انجام ساده فعالیتهای عادی و روزمره
 - توجه به مباحث اخلاقی، سؤالاتی از درستی و نادرستی و موضوعات بزرگسالی نظیر مذهب و سیاست^۴
- با تفصیل فوق، ویژگیهای هوشی و ذهنی، تنها بخش کوچکی از خصایص افراد تیزهوش را تشکیل می دهد و اهمیت خصوصیات غیرهوشی این افراد قابل ملاحظه تر است. این خصوصیات را در قالب یک فهرست تشخیصی کوتاه و روشن می توان عرضه کرد، به گونه ای که به خانواده ها و اطرافیان کودکان و نوجوانان یاری دهد تا آنان را شناسایی و کشف نمایند. خصوصیات مزبور را در مقایسه با همسالان باید مورد مطالعه قرار داد:

۱- هنگام تولد وزن بیشتری (معمولاً بیش از ۳/۵ کیلوگرم) دارند.

۲- در حدود ۴ ماهگی می توانند حدود یک دقیقه بنشینند.

۳- در حدود ۶-۷ ماهگی می توانند بدون کمک دیگران به مدت چند دقیقه بنشینند.

۴- در حدود ۸ ماهگی می توانند ۲ تا ۳ کلمه ادا کنند.

۵- در حدود ۳ سالگی می توانند مطالعه کنند.

۶- علاقه فراوانی به یادگیری نشان می دهند.

۷- دوست دارند از دیگران برتر باشند.

۸- به مباحث اخلاقی، مذهبی و سیاسی علاقه نشان می دهند.

۹- تمایل شدیدی به استقلال فردی دارند.

۱۰- به طور کلی از علایق وسیع و متنوعی برخوردارند.

۱۱- حداقل در یک موضوع خاص، سریع یاد می گیرند.

۱۲- اعتقاد واقع بینانه ای نسبت به خود دارند.

۱۳- ترجیح می دهند با افراد مسن تر از خود به سر ببرند.

۱۴- اصولاً فعالیت و تحرک شدیدی در رفتار نشان می دهند.

۱۵- در زمینه ای خاص، به کار مستقلانه و انفرادی می پردازند.

۱۶- با توجه به سن خود، کارهای شخصی را به راحتی انجام می دهند.

۱۷- اعتماد به نفس دارند.

۱۸- معمولاً شوخ طبع و بذله گو هستند.

۱۹- از لحاظ شخصیتی، فردی مستقل به نظر می رسند.

۳- به طرق متنوعی می توان تیزهوشی را تشخیص داد

ملاکهای یاد شده، اساسی برای تشخیص، شناسایی و کشف تیزهوشی در یک فرد است. این ملاکها گویای مفهوم و معنای «تیزهوشی» و از طرق مختلف، قابل شناسایی و احراز است:

- ۱- مشاهده؛ که به وسیله والدین، معلم، اطرافیان و همسالان انجام می گیرد.
- ۲- مصاحبه؛ به معنای گفتگو با فرد که از سوی والدین و روان شناسان به عمل می آید.
- ۳- اجرای آزمونهای مختلف؛ از جنبه ها و انواع گوناگون هوشی، کلامی، عاطفی، نگرشی، و شخصیتی که با مباشرت روانشناسان صورت می پذیرد.

۴- بررسی شرح حال؛ که به وسیله روانشناسان انجام می یابد.

هر یک از این شیوه ها می تواند تیزهوشی را شناسایی و احراز نماید؛ اما برای احتیاط و دقت عمل در تشخیص، معمولاً از چندین شیوه به طور مختلط استفاده می گردد.

این نکته را باید در امر تشخیص و شناسایی تأکید نمود که آزمونهای هوش سنج، نتایجی را عرضه کرده به دست می دهند که در قالب شاخصی موسوم به هوش بهر (I.Q.) قرار می گیرد، هوش بهر با هوش به منزله یکی از خصوصیات فرد تیزهوش، رابطه دارد؛ اما اندازه هوش نیست؛ یعنی تخمینی از هوش به معنای توانایی یادگیری است.

به دلایل متعددی نظیر عدم آمادگی کافی کودک در هنگام اجرای آزمون، شرایط نامساعد محیطی و مکانی اجرای آزمون، نوع آزمون، خصوصیات کسی که آزمون را انجام می دهد و شرایطی از این قبیل، معمولاً نتایج هوش سنجها، صرفاً برآوردی از میزان توانایی یادگیری فرد است و نمی تواند به طور کامل و پوشا، این توانایی را تعیین نماید؛ از این رو، خانواده ها در بررسی نتایج هوش سنجها که بر روی فرزندانشان انجام یافته است، باید جانب احتیاط را رعایت کنند. به تعبیر دیگر، فرزند آنها بیش از آنچه توسط آزمون هوش سنج نشان داده، از قدرت توانایی یادگیری برخوردار است؛ یعنی هوش سنجها نمی توانند توانایی یادگیری فرد را بپوشانند و به طور دقیق آن را بسنجند. مثلاً اگر کودکی در یک آزمون نمره ۱۱۰ بگیرد، توانایی یادگیری وی بیش از هوش بهر ۱۱۰ می باشد. لذا برای خانواده ها، تشخیص و شناسایی نوع توانایی یادگیری و آمادگی و ذوق ویژه او مهمتر از تعیین بهره هوشی در قالب یک عدد بی هویت است.

تیزهوشی به منزله یک امر و پدیده گسترده از طریق هوش سنجهای موجود قابل تشخیص نیست. آزمونها باید بتوانند عملیات ذهنی را به صورت یک مجموعه هماهنگ و نه اجزاء اندازه بگیرند. چنان که به جای هوش بهر یا (I.Q.)، یا پردازش اطلاعات انسانی، توصیه شده است.^۲

اگر همسالان و دوستان مورد توجه قرار گیرند، می توان از آنها به عنوان منابعی معتبر در جهت شناسایی تیزهوشان، بهره جست.

• ارجاعات

۱- غرالحکم

۲- لژه ای، جواد. کتابشناسی تیزهوشان از منابع آلمانی، مجله استعدادهای درخشان. سال اول، شماره ۲.

۳- مقالات نگارنده در شماره های مختلف مجله استعدادهای درخشان.

۴- Kitano, K. Margie & Kirby F. Darrell (۱۹۸۶). *Gifted Education. A comprehensive View*. Little, Brown and Company.

